

Usul-i Cedit Eğitim ve Selim Sabit'in Elifba Risalesi

Selçuk TÜRKYILMAZ*

Öz

Anadilde okuma yazma öğretilimi son dönem Osmanlı eğitim tarihinin en önemli meselelerinden biridir. Arapça, Latince ve İbrance din dili olmaları bakımından Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler arasında birinci derece önem arz etmiştir. Martin Luther, İncil'i Almancaya tercüme ettikten sonra Almanlar kendi dillerini fark etmeye başladılar ve zamanla anadilde okuma yazma öğretilimi Kuzey Avrupa ülkelerinde kurumsallaştı. Osmanlı sahasında modern okulların açılmasıyla anadilde okuma yazma öğretiliminin önemi fark edildi. Lakin bu alanda bir eğitim sistemi geliştirmek mümkün olmadı. Bu açıdan Selim Sabit'in Elifba Risalesi adlı kitabı, eğitimde yenileşme tarihinde eşsiz bir yere sahiptir. 1838'de kaleme alınan Maarif-i Umumiye Layihası'nda dile getirilen fikirlerden biri ana dilde okuma ve yazmanın kolaylaştırılmasıydı. Bu fikir 1838'de dile getirildi fakat okuma yazma öğretilimindeki zorluğu ortadan kaldıracak ilk eser ancak 1858'de yayımlanabildi. Mehmet Rüşti'nün Nuhbetü'l-Etfal'i ise ana dilde okuma yazma öğretilimini kolaylaştıran ilk eser olma ayrıcalığına sahiptir. Bu alanda yayımlanmış ikinci eser Selim Sabit'in Elifba Risalesi'dir. Bu makalede Elifba Risalesi, sahip olduğu nitelikler ve eğitim tarihimizdeki yeri açısından ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Usul-i cedit, eğitimde yenileşme, Nuhbetü'l-Etfal, Elifba Risalesi, Selim Sabit.

* Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi.
Elmek: selcuk.turkyilmaz@hotmail.com

**New Method of Education (Usûl-i Cedîd) and Elifba Risalesi
(Pamphlet on Alphabet) by Selim Sabit**

Abstract

Literacy teaching in the mother tongue is one of the most important topics of the recent Ottoman education history. Muslims, Christians, and Jews are of primary importance in terms of their religion, Arabic, Latin and Hebrew. After Martin Luther translated the Bible into German, the Germans began to notice their tongues, and over time the teaching of literacy in the mother tongue was institutionalized in northern European countries. With the opening of modern schools in the Ottoman Empire, it was noticed the importance of teaching literacy in the mother tongue. But was not able to develop an education system in this area. In this respect, Selim Sabit's book titled Elifba Risalesi has a unique place in the history of renewal in education. One of the ideas expressed in the "Maarif-i Umumiye Layihası", was the facilitation of reading and writing in the mother tongue. This idea was voiced in 1838 but the first work to remove the difficulty of literacy teaching could only be published in 1858. Mehmet Rüştü's book Nuhbetü'l-Etfal has the privilege of being the first work to facilitate the teaching of literacy. Mehmet Rüştü's book Nuhbetü'l-Etfal has the privilege of being the first work to facilitate the teaching of literacy in mother tongue. The second work published in this field is Selim Sabit's Elifba Risalesi. In this article, Elifba Risalesi is examined in terms of its qualities and place in our educational history.

Keywords: Usul-ı Jadid, Renewal in Education, Nuhbetü'l-Etfal, Elifba Risalesi, Selim Sabit

Giriş

Modern okulların açılışı matbaayla birlikte dilde standartlaşmayı beraberinde getirmiştir. Eğitim sahasında köklü değişimler bu kazanımların yaygınlaştırılmasını sağladı. Tanzimat döneminde birçok alanda olduğu gibi eğitim sahasında da birçok önemli değişimler yaşandı. 18. yüzyılın son çeyreğinde açılan mühendishaneleri yeni modern okullar takip etti. Özellikle rüştiye ve idadilerin ihdas edilmesiyle bugünkü modern okul sistemi oluşmaya başladı. Sıbyan mekteplerinin eğitim müfredatında yapılan değişikliklerle birlikte değişim yukarıdan aşağıya doğru teşekkül etmiş oldu. Usul-i cedit, eğitim sahasındaki bütün bu değişimleri içeren genel bir addır. Gerçekleşen bu yenilikler sadece Osmanlı sahasıyla sınırlı kalmamış, bütün Türk coğrafyasını derinden etkilemiştir. 1883'te Kırım'ın Bahçesaray şehrinde İsmail Gaspıralı tarafından açılan usul-i cedit okulları, kısa bir zaman zarfında bütün Türk coğrafyasında yaygınlık kazanmıştır. İsmail Bey, Tercüman gazetesini de aynı yılda yayımlamaya başlamıştı.

Usul-i cedit, eğitim sahasında meydana gelen değişimlerin tamamını kapsamış olsa da özelde Türkçe okuma ve yazma öğretimindeki yeniliğin adıdır. Eğitim sahasındaki değişimlerin başında da bu alanda yapılan yenilik yer almaktadır. Eğitim tarihimizdeki yeniliklere hasredilmiş farklı çalışmalarda yapılan eğitim sahasındaki yenilikler farklı yönleriyle incelenmişti.¹ Bu makalede, Osmanlı eğitim sahasında meydana gelen değişimi anadilde okuma yazma kitapları arasında önemli bir yere sahip olan Selim Sabit'in Elifba Risalesi incelenerek gösterilmeye çalışılacaktır. Türk eğitim tarihinde ilk defa ortaya çıkan anadilde okuma ve yazma öğretim kitapları yenileşme döneminde büyük ve köklü bir değişime işaret eder. Bu değişimi Arapça temelli bir eğitim sisteminden Türkçe temelli bir eğitim sistemine geçiş şeklinde tarif etmek gerekir.

¹ Eğitim tarihimizde meydana gelen değişimlerin genel tarihi için Bk. Beşir Göğüş, *Anadili Olarak Türkçenin Öğretimine Tarihsel Bir Bakış*, TDK Belleten, Ankara, 1970, s. 123-154.

Eğitimde Yenileşme Dönemi

Türk tarihi açısından 19. yüzyıl birçok alanda yenileşme arayışlarının yaşandığı bir dönemdir. Yenileşme çabalarının eğitim sahasını dönüştürmemesi beklenemezdi. Klasik eğitim kurumlarından mektep ve medreselerin, yüzyıllar boyunca devletin ve toplumun ihtiyaç duyduğu bilginin yeniden üretimini yerine getirdiğini var saysak bile bu kurumların modern dönemlerde kendini yenilemediği gerçeğini göz ardı edemeyiz. Nitekim daha 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren eğitim kurumlarında bir yenileşme arayışı söz konudur. Mühendishanelerin açılması devrin temel gereksinimleri hakkında önemli bir fikir verir. Klasik eğitim kurumları bu ihtiyaçlara cevap verecek düzeyde değildi.

Klasik eğitimde sıbyan mektepleri temel eğitim kurumuydu. Sıbyan mekteplerinde Arap harfleri öğretiliyordu fakat amaç Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okuma becerisinin kazandırılması olduğu için mezun olan bir öğrenci anadilde okuma ve yazma becerisini kazanamıyordu. Bu sebeple anadilde okuma yazma becerisine ulaşmak için medreseye devam etmek gerekiyordu. Bunun uzun bir süreye mal olacağı bilinmektedir. 1838'de Meclis-i Umur-ı Nafia Layihası'nın hazırlanması aşamasında devlet kurumları arasında meydana gelen yazışmalar, bir öğrenciye anadilde okuma yazma becerisini kazandıracak eğitim sisteminin olmadığını açıkça gösterir. Layiha'nın hazırlanması sürecinde yazışmalar anadilde okuma yazma beceresi kazandıracak bir eğitim sisteminin olmadığını gösterse usul-i cedit eğitimin temelleri de yine bu yazışmalarla atılmıştır. Devrin maarif bürokrasisi, Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okuyacak kadar Arap alfabesini öğrenen öğrencilere Türkçe kitapların okutulması suretiyle anadilde okuma becerisini kazandırma eğilimindedir.

Maarif-i Umumiye Layihası, 1838 gibi bir tarihte anadilde okuma yazma becerisinin kazandırılması yönünde bir eğitim sistemi arayışını gösterse de bu becerinin kazandırılmasını sağlayacak ilk kitabın yayımlanması için 1858 tarihini beklemek gerekti. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezunu Kayserili Doktor Mehmet Rüştü Bey tarafından hazırlanıp 1858'de basılmış Nuhbetü'l-Etfal² adlı kitap bu yönde atılmış ilk adımdır. Mehmet Rüştü Bey, adı geçen eserinde Türk-

² Mehmet Rüştü, *Nuhbetü'l-Etfal*, 1274/1858, (Yayıma haz: Dr. Cahit Baltacı, Elif Neşriyat, İstanbul, 1981).

çe alfabe kitabı hazırlama düşüncesinin daha Mekteb-i Tıbbiye öğrencisi iken zihninde oluştuğunu belirtiyor. Onun öğrencilik döneminden itibaren tasarlamış olduğu bu kitaba Ahmet Cevdet Paşa tarafından bir takriz yazısının yazılması, Paşa'nın anadili öğretiminin çözüme kavuşturulmasına önem verdiğini gösterir. Cevdet Paşa ile birlikte Meclis-i Maarif-i Umumiye müsteşarı Hayrullah Efendi tarafından yazılan diğer takriz yazısı, Osmanlı maarif bürokrasinin Türkçe okuma ve yazma öğretimine önem verdiğini gösterir.

Nuhbetü'l-Etfal'de Türkçe okuyup yazmanın kolay ve kısa bir zamanda öğretilmesini sağlamak için klasik elifba cüzlerindeki Arap harfleriyle Kur'an okuma öğretimi için takip edilen yöntem uygulanır. Elifba cüzlerine göre Arap harflerinin öğretiminde esas gaye Kur'an okuma bilgisine ulaşmak olduğu hâlde Nuhbetü'l-Etfal'de benzer yöntemle Türkçe okuma ve yazma öğretimi hedeflenir. Elifba cüzlerinin sistemiyle Arapça temelli bir okuma sürecine adım atılır. Türkçe okuma ve yazmanın güçlüğü de buradan kaynaklanıyordu. Bahsedilen zorluk elifbadan ya da elifbanın öğretiliş biçiminden kaynaklanmıyordu, bunlar ikinci dereceden meselelerdi. Konu üzerine çalışanlar elifba öğretim yöntemini, Türkçe okuma ve yazmanın önündeki en önemli engel olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan usul-i cedit eğitimin bir parçası olan usul-i savtiyeyi bu güçlüğü ortadan kaldıran bir yöntem olarak takdim etmişlerdir. Hâlbuki usul-i cedit eğitimde asıl yenilik, elifba öğretiminin doğrudan Türkçe okuma ve yazmaya yönelik olmasıdır. Usul-i savtiye, harf şekillerini karşılamış olduğu seslerle öğretmeyi amaçlayan yeni bir yöntemdi ve harf şekillerinin adıyla öğretilmesi güçlüğü ortadan kaldırmıştır. .

Anadilde okuma yazma öğretimini kolaylaştıran ilk eser olması bakımından Dr. Mehmet Rüştü Bey'in Nuhbetü'l-Etfal adlı elifba kitabı eğitim tarihimizde istisnaî bir yere sahiptir. Bu sebeple Ali Haydar³ Nuhbetü'l-Etfal'in yayımlanmasıyla eğitim tarihimizde ilk Türkçe alfabe kitabının ortaya çıkmış olduğunu belirtir.⁴

Nuhbetü'l Etfal'in yayımlanmasıyla yeni usul elifba kitaplarının önu

³ Ali Haydar (Taner): (d.1883, Bulgaristan-ö. 30 Aralık 1956), Türk öğretmen, çevirmen, yazar.

⁴ Ali Haydar, *Muallimler Mecmuası*, 1924, Sayı: 17-18, s. 350-351.

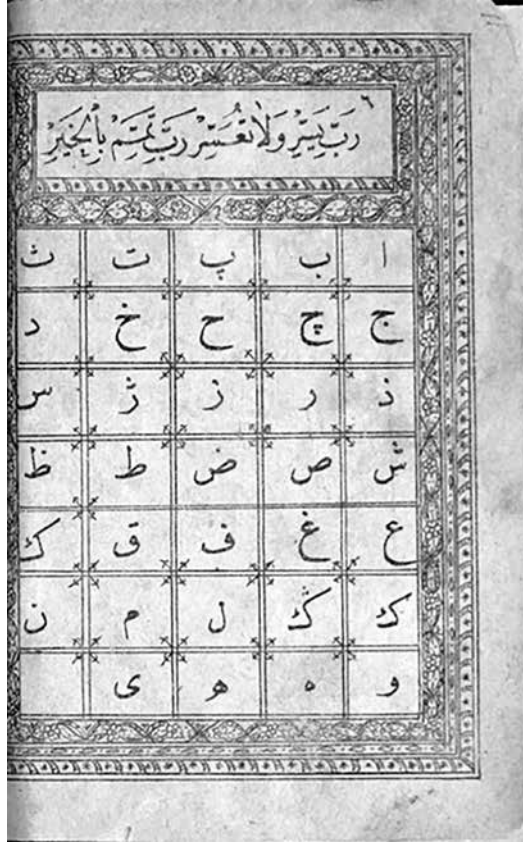
açılır. Muallimler Mecmuası'nın 1924'te yayımlanan 17-18. sayısında yazılan Elifba Kitabiyatı⁵ başlıklı makalede birçok elifba kitabının yayımlandığı şu cümlelerle dile getirilmiştir: "... tesadüf eylediğim elifba kitaplarını satın alarak yüzden fazla adedi muhtevi bir koleksiyon vücuda getirdim. Bu koleksiyonun tamamlığını iddiadan çok uzağım." Makalede elifba kitaplarının listesine yer verilmemiş ve hangilerinin yeni usulde yazıldığı belirtilmemiştir.

Elifba Risalesi'nin Temel Özellikleri

Selim Sabit Efendi tarafından yazılmış *Elifba Risalesi* (1863), usul-i cedit ders kitapları arasında önemli bir yere sahiptir. Kitap "Bu Elifba Risalesi mekatib-i sıbyaniyede tedris olunmak üzere Maarif Nezaret-i celilesi tarafından intihab olunmuştur" açıklamasıyla yayımlanmıştır. Bu ifade yeni eğitim sisteminin bir devlet politikası olduğunu gösterir. Maarif-i Umumiye Layihası'nda ifadesini bulan arayışlar Nuhbetü'l-Etfal'in yayımlanmasıyla ete kemiğe bürünmüş ve Elifba Risalesi ile de kendi içinde tekâmül yoluna girmiştir.

İfade etmeye çalıştığımız gibi Elifba Risalesi, anadilde okuma yazmanın çabuk ve kolay öğretilmesi için Selim Sabit tarafından usul-i cedit üzere hazırlanmış ilk okuma kitabıdır. Bu kitapta ilk önce 34 harf şeklinin bir cetvel hâlinde sıralandığı görülür. Resim: 1'de görüleceği gibi bu cetvelde ç, je, pe harf şekillerine ilave olarak kef harf şekli üç ayrı sesi karşılayacak şekilde yer almıştır. Anadilde okuma yazma öğretiminde ilk dersin harf şekillerini tanımaya ayrıldığını anlıyoruz.

⁵ Ali Haydar, age., s. 352.

Resim: 1, Elifba Risalesi, s. 6.

Bu dersten sonra ikinci aşamada harf şekillerinin adı bir kenara bırakılarak heceleme sürecine girilir. Usul-i savtiye adıyla anılan ve harf şekillerini karşıladığı seslerle öğretim sistemi tam da budur. Resim: 2’de görüleceği gibi Elifba Risalesi’nde harf şekillerinin karşıladığı seslerle öğretim aşamasında derse başlamadan önce sayfa başında hareke-i resmiye ve hareke-i harfiye bir arada verilmiştir. Türkçe yazı tarihinde Kur’an-ı Kerim okuma öğretiminde üstün, esre, ötre ve cezim adıyla bilinen hareke-i resmiye işaretleri yerine hareke-i harfiyenin (huruf-ı imla) kullanıldığı bilinmektedir. Hareke-i harfiye, harf şe-

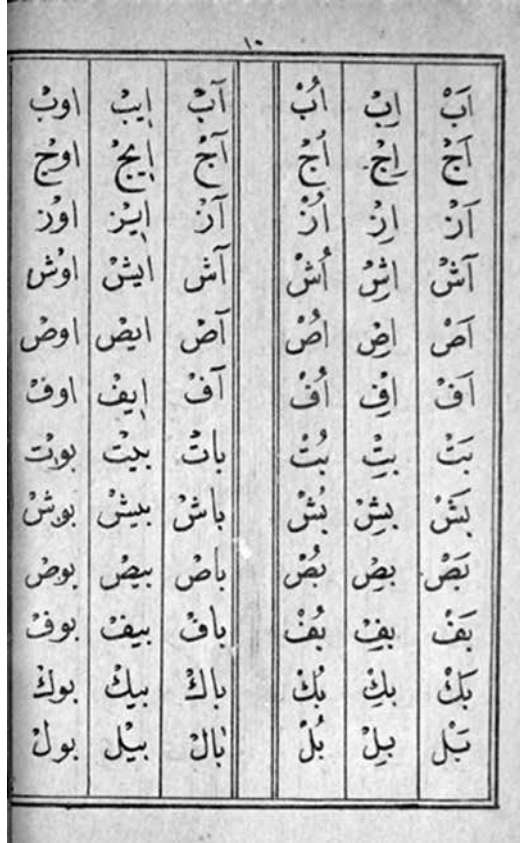
killerinin “a, e, ı, i, o, ö, u, ü”lü okunuşlarını gösterir. Her iki imla işareti son derse kadar birlikte kullanılmıştır. Bununla hem Türkçe okumaya kolay geçiş sağlanmak istenmiş hem de geleneksel eğitim sistemi tersine çevrilerek Türkçe okuma öğretiminden sonra Kur'an-ı Kerim okumaya geçişe imkân sağlanmıştır. Harf şekilleri gösterildikten sonra Türkçe heceye geçişin sağlanması ilk defa Nuhbetü'l Etfal'de de uygulanmış bir yöntemdi.

Resim: 2, Elifba Risalesi, s. 7

Bütün harf şekilleri karşıladığı seslerle Türkçe hece sistemine göre gösterilir. Bu bölümlerde açık hecelerin muhtemel bütün okunuşları ile gösterilmesi hususunda azamî çaba sar edilmiştir. Bu bölüm üç sayfada tamamlandıktan

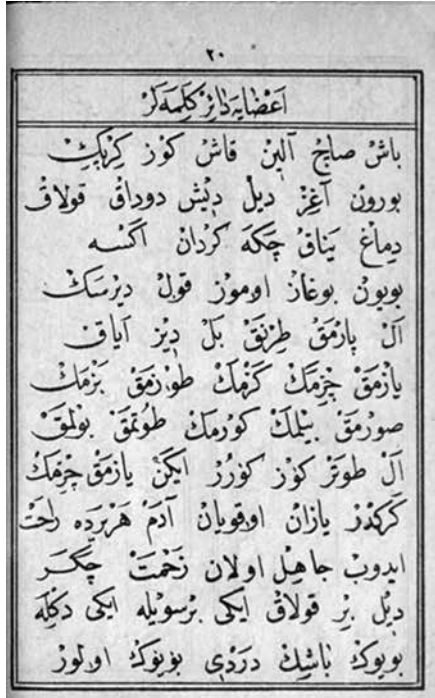
sonra 10. sayfadan itibaren kapalı hecelerin öğretime geçiş yapılır. Resim: 3 incelendiğinde açık hecelerde olduğu muhtemel okuma çeşitleri görülür.

Resim: 3, Elifba Risalesi, s. 10.

Kapalı hecelerin gösterildiği bölüm 19. sayfada tamamlanır. Kitabın bu bölümünde bir ve birden fazla hecelerin gösterilmesine de geçiş yapıldığı görülür. Kelime yerine heceler ifadesini özellikle seçtik. Çünkü bu bölümlerde eski sistemin bir devamı olarak anlamlı ve anlamsız kelimeler birlikte kullanılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu yöntemin aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'i okumaya geçiş sağlaması düşünöldüğu için tercih edildiği anlaşılıyor.

Selim Sabit, anadilde okuma yazma öğretimi açısından önemli bir aşamayı temsil eden kitabını, belirli bir yöntem takip ederek hazırlamıştır. Anadilde okuma alıştırmaları açısından mühim olan Türkçe kelimelerin belirli bir amaca göre seçilmiş olduğu dikkati çeker. Resim 4'te bir örneği görüleceği gibi kelimeler belirli başlıklar altında toplanmıştır: Azaya Dair Kelimeler, Yere Dair Kelimeler, Göklere Dair Kelimler, Zamana Dair Kelimeler, İtikada Dair Kelime ve Kelamlar, Vezaiif-i Esasiye, İkinci Vazife, Üçüncü Vazife, Üçüncü Vazife, Dördüncü Vazife, Beşinci Vazife, Zamana Dair Kelamlar, Yere Dair Kelamlar, Havaic-i Zaruriye. Belirli başlıklar altında toplanmış olan kelimeler gündelik hayatta kullanılmakta olan Türkçe kelimelerdir. Zaten Türkçe okuma öğretiminin kısa bir zaman içinde ve kolaylıkla gerçekleşmesini sağlayan esas unsurlardan biri öğretimin anadile dayalı olmasıdır.

Resim 4: Elifba Risalesi, s. 20.

Bir örnek olması açısından “Azaya Dair Kelimeler” başlığı altında yer alan kelimeler şunlardır: baş, sa, alın, kaş, göz, kirpik, burun, ağız, dil, diş, dudak, kulak, dimağ, yanak, çene, gerdan, ense, boyun, boğaz, omuz, kol, dirsek, el, parmak, tırnak, bel, diz, ayak. Aynı sayfada aynı başlık altında fiil adı kelimeler de sıralanmıştır. Bu kelimeler de şunlardır: yazmak, çizmek, gezmek, tozmak, bezmek, sormak, bilmek, görmek, tutmak, bulmak.

“Azaya Dair Kelimeler” bölümünde fiil adı kelimeler de verilerek cümlelere geçiş sağlanmıştır. Çünkü hemen aynı sayfada küçük cümle örnekleriyle karşılaşırız: El tutar, göz görür iken yazmak çizmek gerektir, yazan okuyan adam her yerde rahat edip cahil olan zahmet çeker, dil bir kulak iki bir söyle iki dinle, büyük başın derdi büyük olur.

Küçük cümle örnekleri verildikten sonra 23. sayfadan itibaren başlayan “İtikada Dair Kelime ve Kelamlar” bölümünde temel din soyut kavramları karşılayan kelimelerin varlığı dikkat çekicidir ve bu bölümlerde daha uzun cümlelerle kurulmuştur. Bundan sonra “vazife” kavramını öğretmek amacıyla oluşturulan beş bölüm de ilgi çekicidir. Bu bölümlerde Allah’ın emirlerine itaat ve iman esasları; peder, valide, akrabaya itaat ve sevgi; hocaya itaat ve kendinden büyüklere riayet ve küçüklere dahi merhamet; vatana muhabbet ve doğru sözlü olmak temaları işlenmiştir. “Vatan sevgisi” kavramının 1863’te ders kitaplarına girmesi önemlidir. 28’den 35. sayfaya kadar Zamana Dair Kelimeler, Yere Dair Kelimeler ve Havaic-i Zaruriye bölüm başlıkları altında ilgili kelime ve cümleler yer almıştır.

Sonuç

Yukarıda izah etmeye çalışıldığı gibi Selim Sabit’in Elifba Risalesi adlı anadilde okuma kitabı, Nuhbetü’l-Etfal’de olduğu gibi hem Türkçe ğretimine hasredilmiş hem de Kur’an-Kerim’i yüzünden okuma becerisi kazandırmayı hedeflemiştir. Nitekim Havaic-i Zaruriye’den sonra klasik elifba kitaplarında takip edilen yöntemde olduğu 36. sayfadan itibaren Kur’an-ı Kerim’i yüzünden okuma beceri kazandıracak okuma alıştırmaları yer alır. Bunlar Arapça kelimeler ve bunların okunmasını sağlayacak imla işaretleridir. 44 ve 45. sayfalar da küçük surelere ayrılmıştır.

Nehbetü'l-Etfal ile anadilde okuma ve yazma öğretiminde önemli bir başlangıç yapılmıştır. Bu, eğitim tarihimizde büyük bir değişim ve yenileşme manasına gelir. Elifba Risalesi ile bu alanda ilerleme kaydedilmiş ve Türkçe okuma ve yazma öğretiminin kısa bir zaman içinde kolayca yapılması sağlanmıştır. Bu başarı yeni eğitim sisteminin yani usul-i cedit eğitimin bütün Türk dünyasında da etkili olmasına imkân vermiştir. Usul-i cedit eğitimin en önemli kitapları arasında olmak bakımından Selim Sabit'in Elifba Risalesi Rusya Türkleri arasında da ders kitabı olarak okutulmuştur. Hatta bu kitabın Kazan'da yeni baskıları yapılmıştır.⁶

Genel olarak matbuat faaliyetleri ve özelde de gazete dil, edebiyat ve düşünce dünyası üzerinde büyük değişimleri beraberinde getirdi. Anadilde okuma yazma öğretiminde meydana gelen yenileşmeyi matbuat faaliyetleri ve gazetenin hayatımıza girmesiyle birlikte ele almak gerekir. Matbuatın modern okullarla birlikte dil üzerindeki standartlaştırıcı etkisi usul-i cedit eğitimle birlikte daha ileri bir seviyeye ulaşmış ve yeni bir eğitim sistemi ortaya çıkmıştır.

⁶ Yılmaz Özkaya, "İsmail Gaspiralı'nın Hoca-i Sıbyan Kitabı Hakkında Bazı Düşünceler", *Türk Bilig Dergisi*, 2011, Ankara, Sayı: 22, s. 125.

Kaynakça:

- Göğüş, Beşir, *Anadili Olarak Türkçenin Öğretimine Tarihsel Bir Bakış*, TDK Belleten, Ankara, 1970.
- Mehmet Rüştü, *Nuhbetü'l-Etful, 1274/1858*, (Yayına haz: Dr. Cahit Baltacı, Elif Neşriyat, İstanbul, 1981).
- Muallimler Mecmuası*, İstanbul, 1924, Sayı: 17-18.
- Özkaya, Yılmaz, İsmail Gaspıralı'nın *Hoca-i Sıbyan Kitabı Hakkında Bazı Düşünceler*, Türk Bilig Dergisi, 2011, Ankara, Sayı: 22.
- Türkyılmaz, Selçuk, "İsmail Gaspıralı'nın Eğitim Anlayışı", (Yayımlanmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013.